

Розділ 3.

КОМПЛАЄНС-КОНТРОЛЬ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ У СФЕРІ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ТА НАГЛЯДОВІ ПРОЦЕДУРИ ЗА ЇХ ДІЯЛЬНІСТЮ

3.1. Удосконалення методичного інструментарію на етапі реалізації фінансового моніторингу та побудова узагальненої моделі функціонування системи комплаєнсу в банках

Банківський ринок є структурою, яка розвивається достатньо динамічно. З огляду на активні євроінтеграційні процеси важливим аспектом є приведення у відповідність усіх нормативно-правових актів, які регулюють банківську діяльність. Даний процес має назву комплаєнс та наразі є об'єктом активного наукового пошуку.

У дослідженнях вчених І. А. Астраханцева, О. І. Береславська, Н. М. Внукова, О. Б. Деревська, Я. Жарій, Л. Л. Калініченко, Л. А. Ключко, Л. М. Правдива проведено детальний аналіз механізму побудови системи комплаєнсу в банківських установах, а також загальні принципи управління комплаєнс-ризиками в рамках системи ризик-менеджменту банку [75; 87; 110; 158; 176; 184; 344]. Проте, питання впровадження та ефективного використання системи комплаєнс в умовах активної глобальної інтеграції вітчизняної банківської системи у міжнародні ринки розглянуто неповністю та потребує подальшого вивчення.

Комплаєнс є елементом корпоративного управління. Організація економічного співтовариства та розвитку у своєму документі «Принципи корпоративного управління» визначає корпоративне управління як структуровану систему, яка передбачає як аналіз, так і контроль за досягненням бажаних результатів. У той же час даний процес може розглядатися як функція комплаєнсу [44].

Вперше термін «комплаєнс» у банківському секторі був запропонований Базельським комітетом з банківського нагляду у документі «Комплаєнс і його функції в банках». В Україні першим документом, в якому використовується цей термін була Постанова Правління НБУ № 98 «Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України» від 28 березня 2007 р. Так, комплаєнс – необхідність знати, розуміти та дотримуватися всіх вимог законодавства України, нормативів, положень і правил, внутрішніх політик, стандартів та кодексів з питань діяльності банку. Але 29 грудня 2014 р. Правлінням НБУ затверджено Постанову № 867 «Про затвердження Положення про організацію внутрішнього контролю в банках України», яка зобов'язує банки до створення системи комплаєнс як одного з елементів внутрішнього контролю банківської діяльності.

Для уточнення сутності цього поняття був використаний метод морфологічного аналізу, запропонований Ф. Цвіккі.

Комплаєнс як науково-економічна категорія розглядається авторами з таких позицій: 1) як процес управління; 2) відповідність нормам; 3) процес виявлення проблемних ситуацій у банківській діяльності; 4) система заходів, направлених на захист інтересів банку та його контрагентів; 5) елемент структури управління банком; 6) комплекс заходів.

За результатами проведення морфологічного аналізу 26 трактувань цього поняття, виділено 3 групи ключових характеристик, які наведені у табл. 1.1. Так, групами ключових характеристик є роль, підходи та ризики. Роль – це ті функції, які має виконувати комплаєнс в рамках банківської установи. Підходи – це точки зору, з яких трактуються поняття. Ризики – це види ризиків, на запобігання яких спрямований комплаєнс.

Результати узагальнення спеціалізованої літератури показали багатогранність та відсутність єдиного підходу до тлумачення поняття «комплаєнс». Тому, виділено істотні ознаки трактування цієї дефініції: дотримання норм (Z_1), здійснення внутрішнього контролю (Z_2), елемент структури управління банком (Z_3), запобігання невиконання законодавства (Z_4) та запобігання корупції і відмиванню коштів (Z_5).

За результатами проведеного аналізу міри подібності визначень сутності поняття «комплаєнс» у роботах науковців та нормативно-правових актів, можна стверджувати, що, незважаючи на достатню кількість подібних трактувань, існує необхідність у визначенні єдиного підходу до конкретизації його сутності з метою впровадження комплаєнсу в сучасну банківську практику. Важливим фактом є те, що визначення «комплаєнс», наведені у Постанові НБУ № 867, документах Базельського комітету та Міжнародної Асоціації Комплаєнсу не мають жодних ознак подібності. З огляду на те, що комплаєнс – це відповідність законодавства, норм та правил, першочерговим завданням є приведення у відповідність вітчизняних норм та правил міжнародним стандартам.

Автором наведено власне тлумачення поняття комплаєнс, яке сформовано на результатах узагальнення існуючих поглядів і підходів, а отже вирішує основну проблему відсутності уніфікованого підходу до визначення його сутності. Отже, «комплаєнс» – це процес управління комплаєнс-ризиками, що виступає однією з функцій банку і банківської системи в цілому та на меті якого є контроль за відповідністю державних та внутрішньобанківських норм і правил міжнародним для захисту фінансової безпеки банку.

Такий підхід дозволяє у подальшому використовувати уточнене трактування сутності поняття «комплаєнс» для розуміння і визначення нових властивостей забезпечення фінансової стабільності банку на сучасному етапі глобалізаційного розвитку фінансових відносин.

У закордонній фаховій літературі поняття комплаєнс (англ. compliance) як окрема дефініція не є досить поширеною. Проте окре-

мі науковці такі як Дж. фон Остерхоут, П. Дікман, С. Бейнбрідж та інші роблять акцент на необхідності створення системи-комплаєнс на рівні суб'єкта господарювання, яка б попереджувала компанії та банки від дій, що не відповідають діючому законодавству. Це, у свою чергу, підвищить репутацію та лояльність клієнтів до бізнес-структури і дозволить забезпечити стабільне функціонування.

Базельський комітет з банківського нагляду розробив звіт під назвою «Комплаєнс і функція комплаєнс в банках» (Compliance and the compliance function in banks) і яким визначено принципи інституційної організації комплаєнсу (рис. 3.1) [19].

Комплаєнс розглядається як ризик виникнення юридичних санкцій, фінансових втрат, втрати репутації банку внаслідок невідповідності законам, регулятивним нормам, правилам у сфері банківської діяльності [344, с. 88].

Наведені принципи побудови ефективної системи комплаєнс є узагальненими та базовими, що дозволяє використовувати їх. Кожен банк, враховуючи власну специфіку діяльності та пріоритети, визначені державою, суспільством, співзасновниками і керівництвом та, орієнтуючись на ринок споживачів банківських послуг та конкурентів, розробляє і запроваджує відповідні правила, що визначають особливості його комплаєнс-політики. Це може відбуватися в рамках побудови структури департаментів, системи взаємодії із клієнтами тощо. Детальніше даний аспект буде розкритий далі по тексту.

Впровадження системи комплаєнс у практику вітчизняних банківських установ знаходиться лише на початковому етапі, в той час як зарубіжний досвід свідчить про те, що такі системи використовуються банками дуже активно, забезпечуючи позитивний фінансовий результат.

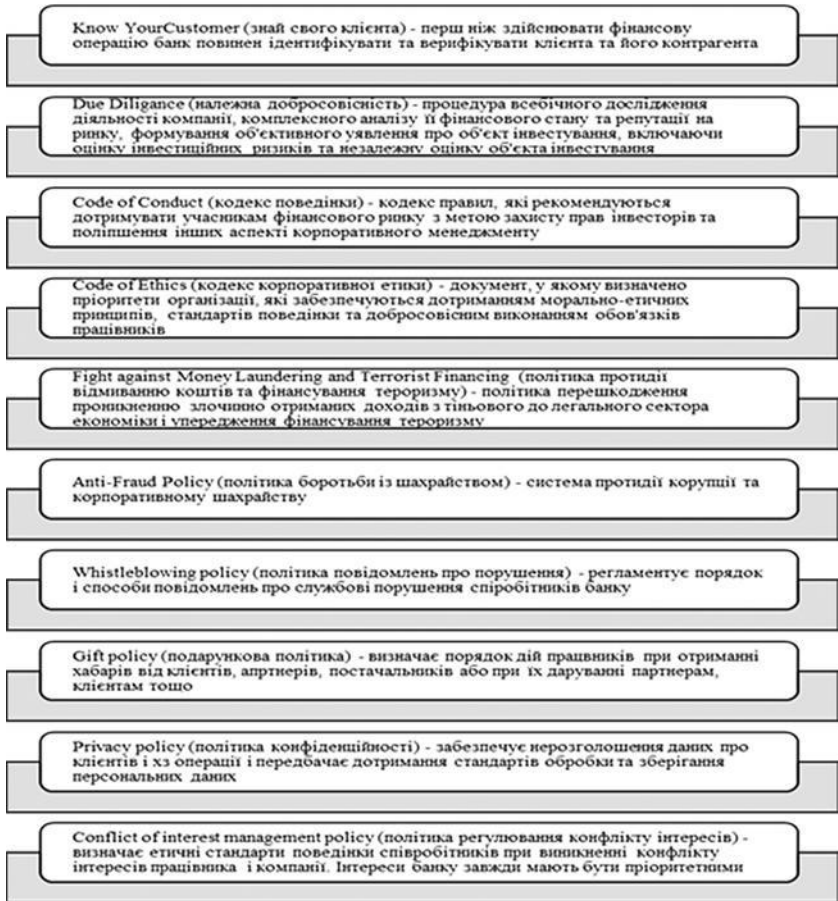

Рис. 3.1. Принципи інституційної організації системи комплаєнс, згідно з Базельським комітетом [19]

Комплаєнс як процес зустрічається у практичній банківській діяльності у вигляді системи-комплаєнс (рис. 3.2). Метою цієї системи є здійснення ефективного контролю за виникненням комплаєнс-ризиків та ефективно управління ними у банківській установі.

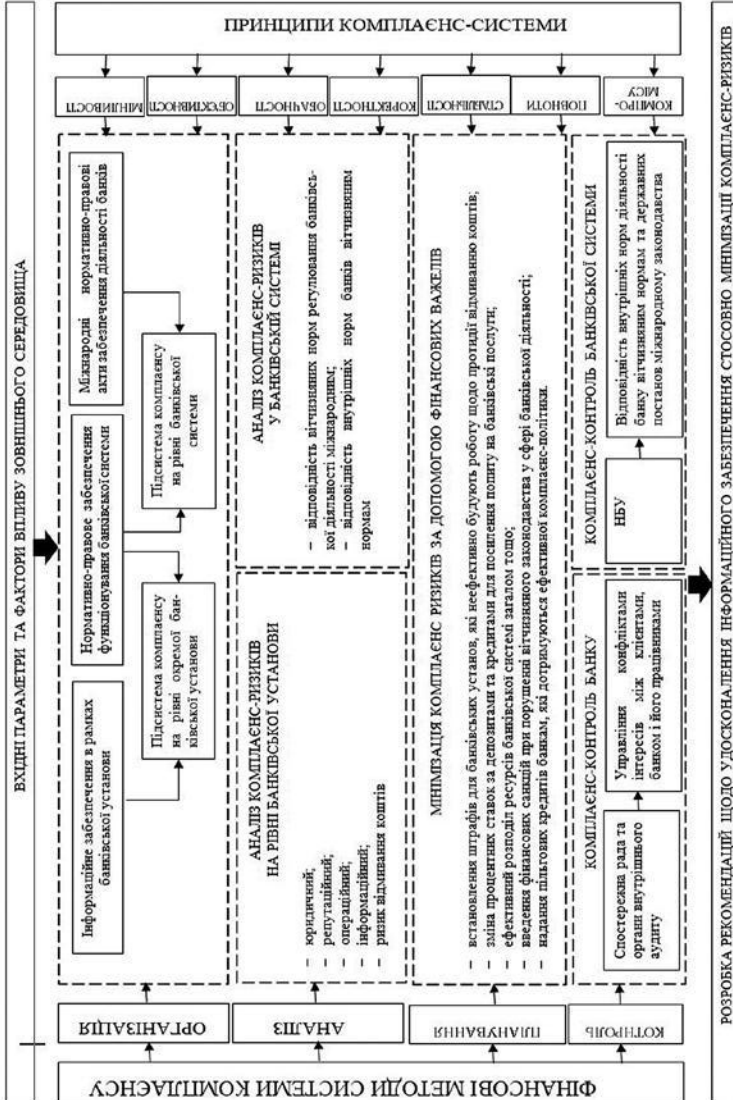

Рис. 3.2. Узагальнена модель структури системи комплаєнсу в банках

На банк як на структурний елемент економічного середовища впливають певні зовнішні фактори, такі як: політичні – зміна сутності та структури нормативно-правових актів, положень, інструкцій щодо діяльності банківської установи тощо; економічні – зміна економічного клімату в країні, зміни у рівні платоспроможності населення, поява конкурентних продуктів інших суб'єктів фінансового ринку тощо; соціальні – підвищення або зниження довіри з боку населення до банківської установи, відтік людського капіталу з банківського сектору до інших сфер діяльності через незадовільні умови праці тощо; фінансові – зміна основних нормативів регулювання банківської діяльності (розмір регулятивного капіталу, розмір облікової ставки тощо); юридичні – використання банківських установ для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансування тероризму тощо.

Усі наведені вище та інші фактори позитивно або негативно впливають на діяльність фінансової установи, створюючи ризик виникнення комплаєнс-ризиків.

Згідно з А. М. Поддєрьогіним, будь-яка фінансова система має використовувати 4 загальні методи для організації своєї роботи: організація, облік (аналіз), планування та контроль.

Організація як один із фінансових методів системи комплаєнс включає в себе інформаційне забезпечення та організаційні забезпечення як на рівні банківської установи, так і на рівні банківської системи в цілому.

Інформаційне забезпечення включає в себе внутрішньобанківські, всеукраїнські та міжнародні нормативно-правові документи, положення, інструкції, які регламентують порядок управління ризиками та встановлюють правила і принципи побудови системи ризик-менеджменту. Перелік нормативно-правових актів, які використані для дослідження наведено нижче.

Серед основних міжнародних нормативно-правових актів, які регулюють банківську діяльність, є Рекомендації Базельського комітету (Basel I, Basel II, Basel III, Basel IV). Зазначені нормативні документи містять в собі детальні положення щодо порядку розрахунку

регулятивного капітал, порядку управління кредитним, ринковим та операційним видами ризиків.

Наступна група документів, яка визначає важливі положення у сфері протидії відмиванню коштів, є рекомендації Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей. Більше 90 нормативно-правових документів окреслюють загальні методи управління ризиком відмивання коштів, правила впровадження системи протидії даному процесу, етапи ідентифікації та верифікації клієнта, зокрема банківською установою тощо.

Серед основних державних нормативно-правових актів, які стосуються питання фінансової стабільності банків як суб'єктів первинного фінансового моніторингу, є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». Цей документ визначає банки як суб'єктів первинного фінансового моніторингу, надає перелік їх прав та обов'язків, встановлює порядок ідентифікації і верифікації клієнта у рамках порядку оцінки ризику відмивання коштів через банківську систему.

Більш детальні положення у цій сфері визначає Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу». Порядок розрахунку регулятивного капіталу та економічних нормативів регламентується Постановою Правління НБУ «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні».

Законодавством України на національному рівні регулюється лише питання оцінки кредитного ризику, згідно з Постановою Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями». Ця постанова надає детальну інформацію щодо порядку оцінки розміру кредитного ризику, згідно з методологією, представленою у Basel II, на основі рейтингового підходу. Оцінка інших видів ризиків, таких як операційний та ринковий, не регулюються збоку регулятора на державному рівні.

Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про організацію внутрішнього контролю в банках України» надає загальні рекомендації щодо контролю за відповідністю внутрішньої діяльності банків національному законодавству та міжнародним нормам.

Організаційне забезпечення на рівні банку як елемент такого фінансового методу системи комплаєнс як організація, являє собою ті структурні підрозділи, які на рівні окремого банку загалом забезпечують управління комплаєнс-ризиками. Згідно з документу «Комплаєнс та функція комплаєнсу в банках» («Compliance and the compliance function in banks») compliance function вживається як департамент комплаєнсу [19]. Роль та місце зазначеного департаменту у діяльності окремого банку залежить від його розміру. Так, у великих банках департамент комплаєнсу має диверсифікувати свою роботу за кожним із банківських продуктів. Банки, які функціонують на міжнародній арені мають створювати також і регіональні комплаєнс-офіси. Невеликі банки можуть створити лише один департамент комплаєнсу, який включатиме в себе напрями діяльності як захист інформації та протидія відмиванню коштів.

Банк може самостійно регулювати роль та місце департаменту комплаєнсу залежно від ступеня прояву окремого виду ризику (наприклад, операційного або інформаційного тощо). Наприклад, якщо менеджмент банку вважає, що інформаційний ризик є найбільш загрозливим, то функція комплаєнсу може бути одним із функцій служби безпеки банку. Або департамент комплаєнсу може бути відокремленим підрозділом, проте його діяльність повинна узгоджуватися із загальною системою ризик-менеджменту банку.

Спеціалісти департаменту комплаєнс повинні слідкувати за розробкою базових принципів у розрізі комплаєнсу, які повинні виконуватися на усіх рівнях системи банківського менеджменту. Важливо розробити загальні положення, які регламентують дії усіх працівників банку у рамках управління комплаєнс-ризиками. Також, топ-менеджменту банку із допомогою департаменту комплаєнс: мінімум раз на рік ідентифікує та оцінює комплаєнс-ризиками, з якими банк

стикається; мінімум раз на рік подає звіт до Правління банку або Комітету комплаєнс-ризиків щодо ступеня ефективності проведення комплаєнс-політики банком; звітувати Правлінню банку з приводу будь-яких негативних ситуацій, які можуть спричинити додаткові перевірки збоку контролюючих органів, матеріальні та фінансові втрати або втрати репутації.

Розподіл функціональних обов'язків між структурними підрозділами банку в рамках системи комплаєнс може відбуватися за різними сценаріями. У деяких банках, наприклад, юридичний департамент може бути відповідальним за моніторинг нормативно-правових актів у сфері комплаєнс, за підготовку правил та стандартів підготовки інструкцій персоналу. У той час, коли департамент комплаєнс може бути відповідальним за відповідність системи-комплаєнс банку встановленим політикам та правилам міжнародними правилами. У інших банках частина функцій комплаєнс департаменту може бути перекладена на відділ операційного ризику або департамент ризиків в цілому. У будь-якому випадку необхідно забезпечити ефективну співпрацю департаментів.

Організаційне забезпечення комплаєнсу на рівні банківської системи полягає у забезпеченні відповідності та поступової імплементації міжнародних стандартів, норм і правил до системи вітчизняного законодавства у сфері регулювання банківської діяльності. Основним суб'єктом комплаєнсу на рівні банківської системи виступає НБУ.

Комплаєнс-ризик є одним із елементів системи комплаєнсу та є об'єктами обліку та планування в рамках фінансових методів структури системи комплаєнс. Упровадження комплаєнсу передбачає обов'язкову відповідальність комплаєнс-менеджера перед керівництвом і співробітниками за ідентифікацію та управління комплаєнс-ризиками. Проте в рамках вітчизняного законодавства немає чіткої регламентації щодо видів ризиків, які класифікуються як комплаєнс. Тому банківські установи повинні самостійно ідентифікувати ризики банківської діяльності як такі, що є об'єктами для обліку системи комплаєнс, а також розробляти системи управління ними. Проте

необхідно відмітити, що ті ризики, які найчастіше включаються до комплаєнс-ризиків (а саме – юридичний, інформаційний, репутаційний, операційний та ризик відмивання коштів), завжди мають негативний ефект на банківську діяльність. Тому метою управління ними є не оптимізація, а мінімізація.

Слід відзначати, що наявність комплаєнс-ризиків не завжди є критичним для банку. Вони завжди присутні у будь-якій сфері банківської діяльності, а також не завжди піддаються виміру. Важливим є проведення кваліфікованого аналізу ризиків, ефективні рекомендації щодо зниження та управління ризиками.

За результатами аналізу спеціалізованої літератури, зроблено висновки, що до комплаєнс ризиків вітчизняні автори відносять операційний, репутаційний, юридичний, інформаційний ризики та ризик відмивання коштів. Розгляд даних видів ризиків є логічним з точки зору сутності комплаєнс-контролю, в рамках якого комплаєнс-ризиками виступають об'єктом уваги. Так, система комплаєнс-контролю має на меті: управління конфліктами інтересів між клієнтами та банком і його працівниками; захист інформації та протидія використанню банку для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансування тероризму.

У нормативно-правових документах «комплаєнс-ризик» визначено як «ризик юридичних санкцій, фінансових збитків або втрати репутації внаслідок невиконання банком законодавчих актів, ринкових стандартів, а також стандартів та внутрішніх документів банку» [199]. Невиконання банком законодавчих актів або порушення норм фінансової етики може бути спричинено людським фактором, тобто спричинити виникнення операційного ризику [87, с. 314].

Оскільки комплаєнс-ризик є багатоаспектним явищем, його можна розглядати як сукупний прояв основних видів функціональних ризиків, які формують і підвищують ризик та посилюють негативний вплив на фінансову безпеку (табл. 3.1).

Отже, синергетичний ефект від виникнення юридичного, репутаційного, операційного, інформаційного ризику та ризику відмивання коштів є об'єктом аналізу та планування в системі комплаєнс

на рівні банківської системи. Необхідно зазначити, що дані та інші види ризиків завжди існують для банківської установи. В рамках цього менеджмент повинен розробляти ефективні заходи щодо мінімізації ризиків, які повинні відповідати міжнародним та вітчизняним стандартам, нормам та інструкціям, а також діловій етиці банківської діяльності.

Таблиця 3.1. Характеристика сукупного прояву основних видів функціональних ризиків, які входять до комплаєнс-ризиків

Ризик	Причини формування ризику	Наслідки виникнення ризику
Юридичний	зміни законодавчої бази; прийняті судові рішення щодо банків-банкрутів; довгий час розгляду законів, важливих для банківської сфери тощо	неефективна адаптація діяльності банку до зміни законодавства; зниження кредитної активності; неможливість оптимізації банківської діяльності з огляду на обмеженість законодавства
Репутаційний	недотримання банком і його персоналом законодавства, етичних норм тощо; недостатня прозорість діяльності банку; невиконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами	зниження привабливості банківського продукту для клієнтів; зниження лояльності клієнтів до банку; погіршення репутації банку у банківській сфері в цілому
Операційний	недосконале корпоративне управління; застарілі технології; зловживання повноваженнями працівниками банку	отримання збитків; повільна та неефективна робота; зниження лояльності клієнтів до банку та втрата ним репутації
Інформаційний	відсутність відкритої або доступної для банку інформації; навмисне надання клієнтами неправдивої інформації; проблеми, що виникають під час посиленню співпраці або поглинанню декількох банків	втрата банком репутації; неякісна ідентифікація клієнтів; помилки та перебої у роботі банку

Ризик	Причини формування ризику	Наслідки виникнення ризику
Відмивання коштів	неефективна система ідентифікації клієнтів; відсутність структурного підрозділу фінансового моніторингу; нечітко встановлені ліміти за активними банківськими операціями	санкції з боку суб'єктів державного фінансового моніторингу.

У спеціалізованій літературі поняття «комплаєнс» та «комплаєнс-контроль» можуть ототожнюватися. Проте дефініція «комплаєнс-контроль» є структурним елементом системи комплаєнс і зводиться лише до контролю за дотриманням вимог і правил з боку НБУ до банківської установи, а також сукупність заходів та засобів, спрямованих на виявлення проблемних ситуацій та моніторинг діяльності банківської установи [184; 189].

Комплаєнс-контроль здійснюється за трьома напрямками: управління інформаційними потоками; управління взаємовідносинами із клієнтами; управління механізмами протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом [289, с. 88].

Управління інформаційними потоками передбачає встановлення єдиних внутрішніх правил щодо використання службової інформації під час укладання угод із клієнтами та проведення банківських операцій. Менеджмент має контролювати розповсюдження службової інформації не тільки у рамках відносин банку із зовнішніми контрагентами, але й у рамках підрозділів та департаментів. Управління взаємовідносинами із клієнтами та управління механізмами протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, потребує двосторонньої співпраці клієнт-банк, яка регулюється Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».